

TOWARZYSTWO POPIERANIA KULTURY REGIONALNEJ W CZĘSTOCHOWIE



TOM III. 1939.

Zeszyt I.

Ziemia

Częstochowska



Pracownia Śląska

ZIEMIA
CZĘSTOCHOWSKA

ZIEMIA CZĘSTOCHOWSKA

TOM III.

WYDAWNICTWO TOWARZYSTWA POPIERANIA KULTURY REGIONALNEJ
W CZĘSTOCHOWIE, Z FUNDUSZU IM. INŻ. KÜHNA.

TOWARZYSTWO
POPIERANIA KULTURY REGIONALNEJ
CZĘSTOCHOWA

~~70901~~
'3
zm. 1
III

140274
III (1,3, 2.1)

X-118960
140274 II



~~K-69/49577~~
~~22.10.~~

Od Wydawnictwa.

W celu szybkiego oddawania poszczególnych prac do rąk czytelników Zarząd Towarzystwa postanowił wydać następny tom oddzielnymi zeszytami, które złożą się na całość tomu 3-go.

Liczymy, że w ten sposób możliwe będzie nawiązanie bliższego kontaktu ze społeczeństwem i że zmieniony system wydawnictwa spotka się z życzliwym przyjęciem ze strony czytelników.

ZARZĄD.

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W OPATOWIE CZĘSTOCHOWSKIM

Jesienią 1937 roku we wsi Opatowie, pow. Częstochowa, na polu gospodarza Antoniego Macherzyńskiego natrafiono w czasie głębokiej orki na gliniane naczynia i jakieś przedmioty żelazne, przyczem część znalezisk uległa zniszczeniu. Odkryciem zainteresował się nauczyciel miejscowej szkoły powszechnej, p. Maksymilian Muchajer, który pozbiierał ocalałe od zniszczenia zabytki i zawiadomił o odkryciu Muzeum Archeologiczne Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie. Wysłany w grudniu delegat muzeum mgr J. Bartys zebrał na miejscu wszelkie informacje dotyczące odkrycia i przywiózł do muzeum wydobyte przy przypadkowym odkryciu zabytki¹⁾, zebrane i ofiarowane przez p. M. Muchajera.

W roku następnym 1938 rozpoczęto z ramienia Muzeum Archeol. Pol. Akad. Um. prowadzenie systematycznych rozkopów na terenie odkrycia. Prace prowadzono z przerwami w kwietniu, sierpniu i październiku, w sumie około 5-ciu tygodni, odkrywając dotąd około 150 grobów. Badania tego bardzo rozległego cmentarzyska prowadzone będą także w latach następnych. W roku 1938 prowadzili prace dr Tadeusz Reyman kierownik Muzeum Archeol. Pol. Akad. Um. oraz piszący te słowa.

W toku badań okazało się, że na tym samym miejscu znajdują się dwa cmentarzyska, pochodzące z różnych okresów czasu. Starsze należy do kultury prasłowiańskiej (tzw. łużyckiej) i młodsze kultury wenedzkiej z okresu wpływów rzymskich. Zaznaczyć tu należy, że

¹⁾ Były to fragmenty ceramiki i przedmioty żelazne, 3 groty, imacz tarczy, nóż, fibuła, krzesiwo oraz drobne, nie dające się bliżej oznaczyć, fragmenty.

groby obu kultur występują obok siebie, w kilku także wypadkach stwierdzono starsze (kultury prasłowiańskiej) pod spodem, a nad nimi młodsze z okresu wpływów rzymskich.

CMENTARZYSKO KULTURY PRASŁOWIAŃSKIEJ

W grobach kultury prasłowiańskiej (tzw. łużyckiej)²⁾, odkrytych dotąd w Opatowie, stwierdzono dwa rodzaje obrządku pogrzebowego, liczniejszy ciałopalny i znacznie rzadszy szkieletowy. Wśród grobów ciałopalnych dają się wyróżnić dwie odmiany: 1) groby popielnicowe (ryc. 1 i 2) i 2) groby jamowe.

W grobach popielnicowych szczątki niedopalonych kości zmarłego układano w osobnym naczyniu, tzw. popielnicy lub urnie (ryc. 3), nakrytym często misą, które wkładano do dołu grobowego, ustawiając obok naczyń mniejsze (ryc. 1 i 2) zwane przystawkami jak misy, kubki, czarki, czerpaki itp. (ryc. 4). Ilość ich jest rozmaita od jednego do kilku, a nawet kilkunastu, zależało to być może od stanowiska i możliwości osoby grzebanej. W naczyniach tych składano zwykle zmarłemu jedzenie. W popielnicy między kośćmi znajdują się niekiedy drobne ozdoby z brązu, które nieboszczyk nosił za życia (ryc. 5a). Nierzadko występują groby rodzinne, podwójne, w których znajdujemy dwóch osobników pochowanych w jednym grobie, w dwóch tuż przy sobie ustawionych popielnicach. Nad grobem układano czasami dość grube warstwy kamieni, aby w ten sposób zaznaczyć i zabezpieczyć miejsce wiecznego spoczynku zmarłego.

Drugą odmianę grobów ciałopalnych stanowią groby jamowe, gdzie niedopalone szczątki kości nie są złożone w naczyniu, lecz wsypane wprost do dołu grobowego. Obok kości ustawiano zwykle naczynia, spotykamy jednak groby jamowe, w których niema żadnych naczyń i tylko wśród kości znajduje się jakaś skromna ozdoba, jak szpila (ryc. 5b) lub bransoletka. Niedopalone kości nieboszczyka, czyto złożone w popielnicy czy wprost w jamie grobowej, przed pochowaniem zwykle starannie przemywano.

Obrządek szkieletowy, gdzie zwłoki pochowane są w całości, nie spalone, występuje w kulturze prasłowiańskiej o wiele rzadziej. Obrządek ten stwierdzony został głównie w południowo-zachodniej Małopolsce oraz na Górnym Śląsku. Pojawianie się tu obrządku szkieletowego na ciałopalnych cmentarzyskach „łużyckich” łączyli niektórzy uczeni

²⁾ Termin „kultura łużycka” jest całkiem przypadkowy. Wprowadził go niemiecki uczony Rudolf Virchow, który odkrył pierwsze tego typu cmentarzyska na terenie dzisiejszych Łużyc, stąd nazwa.

z najazdem szczepu Illirów z terenu wschodnio-alpejskiego. Przeczy temu jednakże identyczność zabytków tak w grobach ciałopalnych jak i szkieletowych. Wobec tego, że groby takie znamy także z obszaru Wielkopolski i to już z III okresu epoki brązu, a ostatnio także z Kujaw (Brześć Kujawski, pow. włocławski, stan. 5), należy raczej przypuścić, że mamy tu do czynienia z przetrwaniem starych tradycji, sięgających jeszcze młodszej epoki kamiennej i wczesnych okresów epoki brązowej. Na cmentarzysku opatowskim odkryto dotychczas sześć grobów tego typu³⁾. Groby szkieletowe występowały na dość znacznej głębokości około 1,50 m. Nad szkieletami leżała gruba warstwa polnych kamieni grubości około 1 m. Zwłoki zmarłych ułożone były na wznak, wyprostowane, z rękami wyciągniętymi wzdłuż ciała, głową zwrócone na południe, twarzami ku północy. Na czaszkach (na czole) znajdowały się opaski skórzane(?) z szeregiem naszytych brązowych guziczków (ryc. 5 d), koło skroni brązowe uchwyty włosów (ryc. 5 c), na szyi naszyjniki brązowe (ryc. 5 f), czasem po dwa, na rękach brązowe bransolety (ryc. 5 e), na nogach zaś nagolenniki. U nóg lub obok nóg stały naczynia. Groby szkieletowe były bogato wyposażone zarówno w ceramikę jak i przedmioty metalowe.

Kultura prasłowiańska (tzw. łużycka) rozwija się w III-im okresie epoki brązowej (około 1300 przed Chr.) z tzw. kultury przedłużyckiej na terenie południowo-zachodniej Wielkopolski i w następnych okresach poczyną się szybko rozszerzać tak, że w okresie swego największego rozkwitu zajmuje obszar od Łaby na zachodzie aż poza Bug na wschodzie i od Bałtyku na północy po Karpaty i Sudety, a nawet częściowo i dalej, na południu. Zajmuje więc tereny, na których w czasach historycznych siedzą wszędzie Słowianie. Jest to jeden z powodów, pozwalających na powiązanie tzw. kultury łużyckiej ze Słowianami i określenie jej mianem prasłowiańskiej. Cmentarzysko w Opatowie pochodzi z IV i V okresu epoki brązu (od 1100—700 przed Chr.).

Jednakże kultura ta pod koniec starszego okresu żelaza (około 400 przed Chr.) ulega pewnym przemianom i poczyną zanikać w swojej dawnej postaci. Z powodu szczupłej ilości badań na obszarze Polski wydawało się, jakoby zanikała ona bez śladu, a na jej miejsce pojawiała się zupełnie nowa kultura. To też uczeni niemieccy skwapliwie ukuli teorię, że kultura tzw. łużycka jest wytworem Illirów, którzy potem Polskę opuścili, a następną, jaka pojawia się w środkowym okresie epoki żelaznej, związali z plemionami germańskimi. Słowianie

³⁾ Szkielety w grobach były bardzo źle zachowane. W dwóch wypadkach zachowały się tylko drobne szczątki czaszki, kilka zębów i fragmenty kości długich, reszta uległa zupełnemu rozkładowi.

wedle ich poglądów byli wtedy małym plemieniem, wegetującym w bagnach Polesia i dopiero w VI w. po Chr., gdy plemiona germańskie opuściły ziemie polskie, wyszli z błot i zajęli posiadane w czasach historycznych tereny. Są to oczywiście nonsensy, ale czego nie robiła i nie robi nauka niemiecka, służąca tylko celom politycznym i usiłująca wmówić sobie i światu rzekomą wyższość kultury germańskiej, w co jakoś nikt nie chce uwierzyć.

Coraz liczniejsze systematyczne badania polskie wykazują, że tzw. kultura łużycka nie znika bez śladu, lecz ma bezpośrednie nawiązanie do kultury następnego okresu tzw. kultury grobów skrzynkowych i podkloszowych⁴⁾, która znów z kolei ma bezpośrednie powiązania z kulturą z okresu wpływów rzymskich zwaną wenedzką⁵⁾ lub przeworską⁶⁾. Nawiązania te, które w miarę postępu badań coraz wyraźniej występują świadczą dobitnie, że w zaludnieniu ziem polskich, poczynszy już od III okresu brązu, a nawet wcześniej, aż do czasów historycznych, nie zachodzą absolutnie żadne zmiany zasadnicze. Ponieważ w czasach historycznych siedzą tu Słowianie, a więc prosty stąd wniosek, że wszystkie poprzednie kultury z czasów przedhistorycznych zwiazać musimy ze Słowianami. Jest to jedyne, nie nasuwające dziś żadnych poważniejszych wątpliwości, powiązanie etniczne wspomnianych kultur przedhistorycznych (łużyckiej, grobów skrzynkowych i podkloszowych oraz wenedzkiej). Stąd też przyjmują się już w nauce polskiej coraz powszechniej terminy: kultura prasłowiańska dla kultury łużyckiej i wenedzka dla kultury przeworskiej.

Drugie cmentarzysko w Opatowie, występujące, jak to wyżej zaznaczono, na tym samym obszarze co cmentarzysko kultury prasłowiańskiej (groby obu kultur są przemieszane) należy do kultury wenedzkiej.

CMENTARZYSKO KULTURY WENEDZKIEJ.

Groby kultury wenedzkiej odkryte dotychczas w Opatowie były wyłącznie ciałopalne, popielnicowe (ryc. 7) lub jamowe. Bardzo charakterystyczną cechą grobów tej kultury jest obfite zwykle wyposaże-

⁴⁾ Nazwa tej kultury pochodzi od charakterystycznych form grobu, jakie w niej występują. Są to z kamieni zbudowane skrzynie lub studzienki, w których ustawiano popielnice (groby skrzynkowe), albo popielnica nakryta jest dużym naczyniem odwóconym dnem ku górze jakby kloszem (groby kloszowe).

⁵⁾ Od ludu Wenedów, o których wspomina grecki geograf Ptolemeusz. Pod nazwą tą kryli się Słowianie.

⁶⁾ Od miejscowości Przeworsk, gdzie odkryto duże cmentarzysko kultury wenedzkiej, stąd używana często nazwa „kultura przeworska”. Niemcy utożsamiają tę kulturę z germańskim szczepem Wandalów. Teoria ta w świetle ostatnich badań okazuje się całkiem błędną, gdyż niema żadnych podstaw w naszym materiale archeologicznym.

nie ich w przedmioty metalowe, w przeciwieństwie do kultury prasłowiańskiej, gdzie należą one do dość rzadkich darów znajdujących w grobach. Do grobów dawano te przedmioty, których zmarły używał za życia, a więc w grobach wojowników znajduje się broń jak groty oszczepów (ryc. 9 a—b) i dzirytów, umba i imadła tarcz, miecze itp., części stroju rycerskiego np. ostrogi (ryc. 9 c), sprzączki do pasów (ryc. 12 d—i), wreszcie najpotrzebniejsze narzędzia noże (ryc. 10), krzesiwka (ryc. 11 c). W grobach rzemieślników składano narzędzia przez nich używane itd. W grobach kobiecych natomiast spotyka się przybory toaletowe np. grzebień kościany (ryc. 11 d), przybory, którymi posługiwały się kobiety jak nożyce (ryc. 11 a), igły (ryc. 11 b), gliniane przęśliki (ryc. 11 e) itp., wreszcie ozdoby jak zapinki (fibule) (ryc. 12 a—b), różnego rodzaju wisioriki (ryc. 12 c), bransoletki itp. W jednym z grobów znaleziono bardzo ciekawy i rzadki okaz bransoletki (ryc. 13), wykonanej z żelaznego łańcuszka, u którego zawieszono szereg miniaturowych narzędzi, a mianowicie dwa nożyki, młotek, nożyczki, dwa kluczyki i półksiężycowaty wisior.

Przedmioty metalowe, znajdowane w grobach z tego okresu czasu, są bardzo często pogięte i to pogięte celowo. Jest to wynikiem ciekawego zwyczaju pogrzebowego, związanego z wierzeniami animistycznymi tzn. przypisującymi duszę także i martwym przedmiotom. Jak duszę zmarłego wyzwalało z ciała przez jego spalenie na stosie, tak duszę przedmiotów wyzwalało przez ich zniszczenie i pogięcie.

Ceramika kultury wenedzkiej (ryc. 8 a—d) odznacza się nie tylko bogactwem form ale niejednokrotnie dużą starannością wykonania. Naczynia posiadają powierzchnię doskonale wygładzoną, czasami czarną o świecącym połysku i często są zdobione bogatą ornamentyką.

Do rzadszych znalezisk spotykanych w grobach kultury wenedzkiej należą przedmioty importowane z terenu państwa rzymskiego. Kultura wenedzka bowiem rozwijająca się pod koniec środkowego okresu epoki żelaznej i trwająca przez cały okres następny (od Narodzenia Chr. do V w. po Chr.) pozostaje pod wpływem kultury rzymskiej, stąd cały ten okres (od Nar. Chr.) nosi nazwę okresu wpływów rzymskich. Istniały w tym okresie czasu między ziemiami polskimi a imperium rzymskim żywe stosunki handlowe. Kupcy rzymscy przybywali tu nad Bałtyk po bursztyn (przez Polskę prowadził ważny szlak bursztynowy, na którym leżała Calisia wspomniana u geografa Ptolemeusza, dzisiejszy Kalisz), skóry itp. a wzamian za to przywozili swoje wyroby. Do nich należą delikatne, artystycznie wykonane naczynia gliniane zwane „terra sigillata“, naczynia szklane, paciorki, naczynia

brązowe jak czerpaki, kociołki, wiadra, wreszcie monety rzymskie złote, srebrne i miedziane. W Opatowie stwierdzono w kilku już grobach przedmioty importowane. Z pośród nich wymienić należy „terra sigillata“ (ryc. 14 a) niestety tylko w ułamkach, naczynia szklane w postaci bryłek szkła (ryc. 14 b), gdyż stopiły się na stosie. Trzeba tu zaznaczyć, że duża ilość grobów była już zrujnowana przez orkę, wiele więc przedmiotów uległo przy tem zniszczeniu.

Zabytki z badań w roku 1938 są już w znacznej części zakonserwowane (konserwacja reszty będzie w najbliższym czasie ukończona) i udostępnione szerszej publiczności w dziale wystawowym Muzeum Archeologicznego Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, ulica św. Jana 22.

Badania cmentarzyska w Opatowie dały już ciekawe i bardzo ważne dla nauki wyniki. Co jeszcze kryje się w ziemi okażą dalsze badania.



Ryc. 1. Opatów, pow. Częstochowa. Ciało palny grób kultury prasłowiańskiej. Nad popielnicą widoczna konstrukcja kamienna osłaniająca popielnicę. Po lewej stronie popielnicy przystawka.



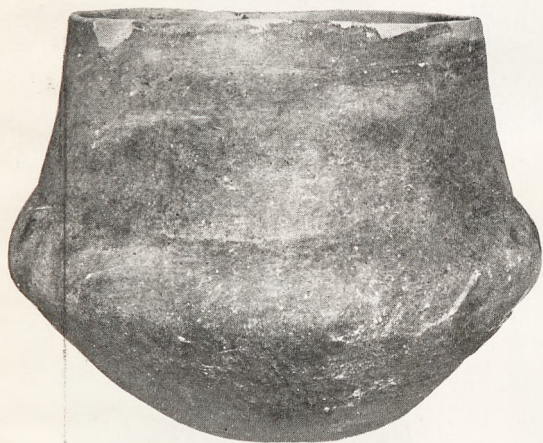
Ryc. 2. Opatów, pow. Częstochowa. Ten sam grób co na ryc. 1 zupełnie odpreparowany po usunięciu kamieni. Po lewej stronie popielnicy widoczna przystawka.



a



b



c

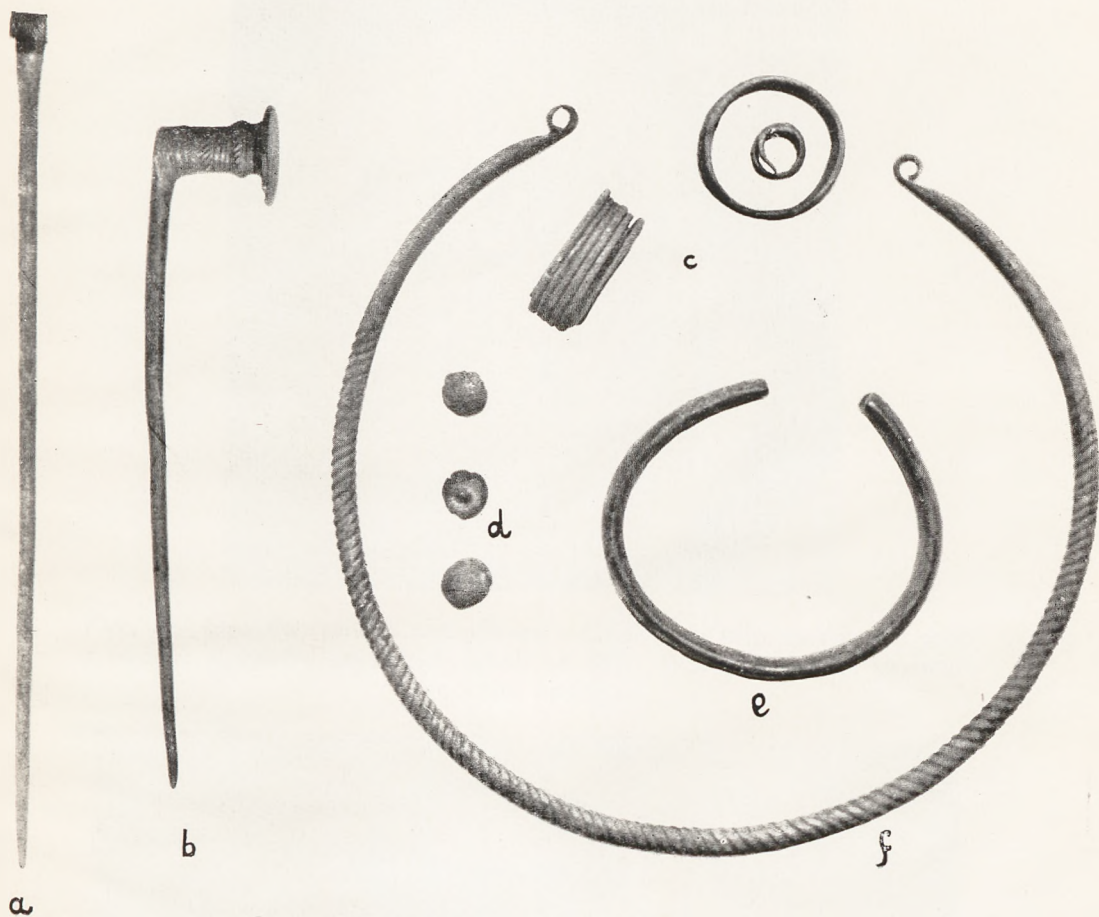


d

Ryc. 3. Opatów, pow. Częstochowa. Ceramika kultury prasłowiańskiej. a — d popielnice. a) z grobu nr 109, b) z grobu nr 40, c) z grobu zniszczonego, d) z grobu nr 3.



Ryc. 4. Opatów, pow. Częstochowa. Ceramika kultury prasłowiańskiej. a — f przystawki. a) kubek z grobu nr 64, b) czerpak z grobu nr 49, c) kubek z grobu nr. 49, d — f czarki, d) z grobu nr 92, e) z grobu nr. 60, f) z grobu szkieletowego nr 121.



Ryc. 5. Opatów, pow. Częstochowa. Przedmioty metalowe (brązowe) kultury prasłowiańskiej. a) szpila, b) szpila, c) uchwyty włosów, d) guziczki, e) bransoletka, f) naszyjnik. b z grobu nr 7, reszta z grobu nr 121.



Ryc. 6. Opatów, pow. Częstochowa. Częściowo odpreparowany grób z okresu wpływów rzymskich (grób nr 26). Wśród kości na przodzie widoczna ostroga.



Ryc. 7. Opatów, pow. Częstochowa. Grób popielnicowy z okresu wpływów rzymskich (grób nr. 74).



a



b



c



d

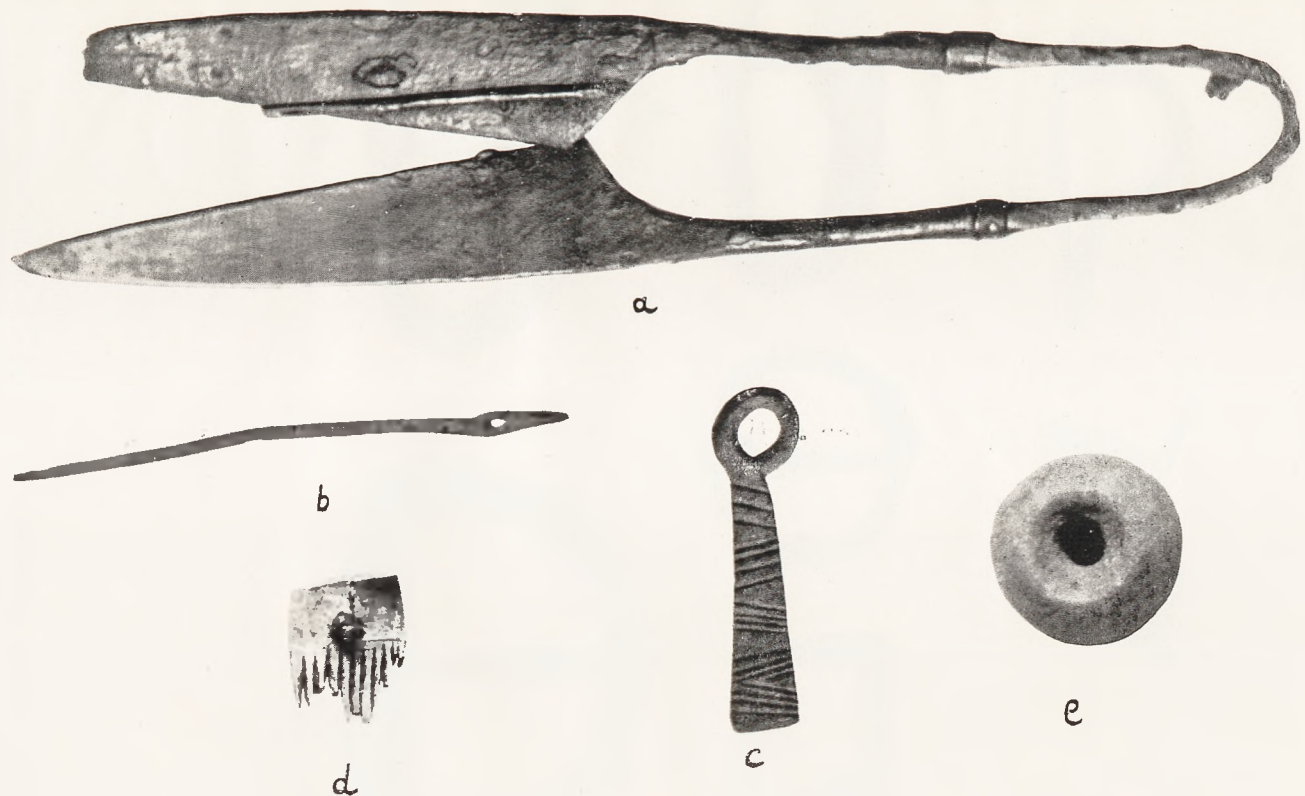
Ryc. 8. Opatów, pow. Częstochowa. Ceramika z okresu wpływów rzymskich. Popielnice: a) z grobu zniszczonego, b) z grobu nr 82, c) z grobu nr 74, d) z grobu nr 29.



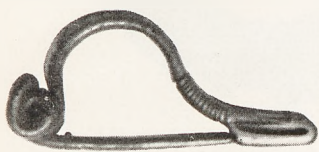
Ryc. 9. Opatów, pow. Częstochowa. a — b Żelazne, zdobione groty włóczni z okresu wpływów rzymskich. a) z grobu nr. 10, b) z grobu nr 19, c) ostroga żelazna z grobu nr 26.



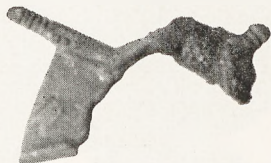
Ryc. 10. Opatów, pow. Częstochowa. Noże żelazne z okresu wpływów rzymskich. Wszystkie pochodzą z grobów zniszczonych.



Ryc. 11. Opatów, pow. Częstochowa. Zabytki z okresu wpływów rzymskich. a) żelazne nożyce z grobu nr 26, b) żelazna igła z grobu nr 117, c) żelazne, zdobione krzesiwko, d) fragment kościanego grzebienia, e) gliniany przęślik. c — e pochodzą z grobów zniszczonych.



a



b



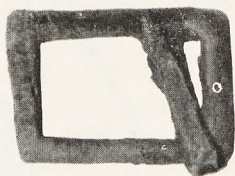
c



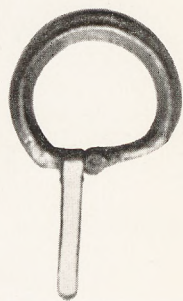
d



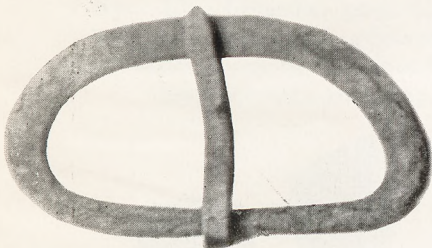
e



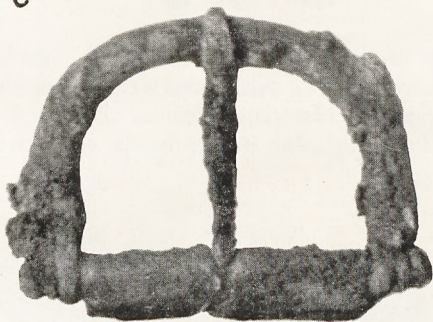
f



g



h

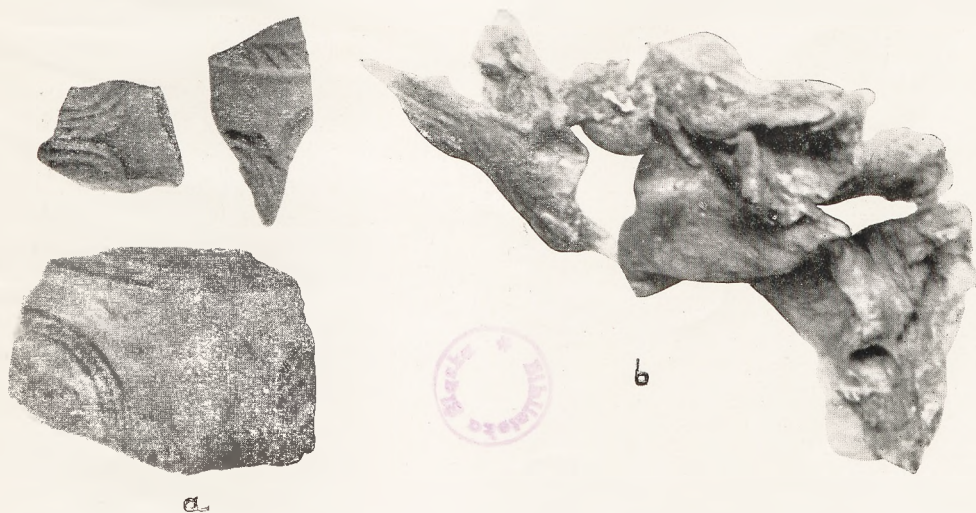


i

Ryc. 12. Opatów, pow. Częstochowa. Zabytki z okresu wpływów rzymskich.
a) fibula żelazna z grobu nr 26, b) fibula brązowa z grobu nr 9, c) wisiorek
wiaderkowaty z grobu zniszczonego, d—i) żelazne sprzączki do pasa,
g) z grobu nr 26, i) z grobu nr 112, reszta z grobów zniszczonych.



Ryc. 13. Opatów, pow. Częstochowa. Bransoletka z grobu nr 49 z okresu wpływów rzymskich, z żelaznego łańcuszka. Na łańcuszku zawieszono komplet miniaturowych narzędzi (od lewej 2 nożyki, młotek, nożyczki, 2 klucze i półksiężycowata ozdoba). Na wierzchu znajduje się żelazna rozetka.



Ryc. 14. Opatów, pow. Częstochowa. Importy rzymskie. a) fragmenty zdobionego naczynia glinianego tzw. terra sigillata, b) fragmenty naczynia z seledynowego szkła stopione w ogniu stosu.

